

A BALATONI RÉGIÓ MŰEMLÉKI HELYREÁLLÍTÁSA

Az ország régiói között a balatoni táj egyedülálló természeti szépsége a tó hatalmas tükre, az övező hegyek koszorúja, a nagy kultúrájú szőlők és gyümölcsösök, árnyas ligetek sokasága a pihenni, felfrissülni vágyók nagy tömegét vonzza, és ezért leglátogatottabb valamennyi magyar régió között. Műemléki politikánk több éve kitűzött súlyponti feladata egy város és egy régió kiemelt, példaszerű helyreállítása és bemutatása. Ilyen kiemelt műemléki városként szerepel az ország távlati tervében Sopron történelmi belvárosa és ilyen kiemelt régió a Balaton környéke.

Már a középkorban is sűrűn vették a Balaton tó partját körül a kis települések, melyek XII—XIII. századi templomainak, valamint XIV—XV. századi számos kolostorainak maradványai a táj középkori kultúráját hirdetik. De még e középkori kultúrának is majd évezredes előzményei vannak itt a Balaton körül. Majd minden középkori templomunk helyreállításakor ugyanis a munkát megelőző régészeti feltárás egy-egy római leletet hozott napvilágra: jellegzetes tetőcserepet, edényt, faragott, sőt feliratos követ, ami azt jelenti, hogy a római Pannónia tartománynak is kedvelt településkörzete volt a tó partja. Számos nagyobb település is erre vall, köztük a *Keszthely* melletti fenékpusztai római tábor. Tekintélyes méretű négyszögének védőfalát sűrűn épített háromnegyed-koralaprajzú külső tornyok erősítették, és a tábor feltárása több ókeresztény bazilikát eredményezett; egyben bepillantást engedett a falak között folytatott életbe a római limes összeomlása után is. Ha a római életforma kontinuitásáról Fenékpusztán nem is beszélhetünk, annyi mindenestre biztos, hogy az élet a tábor keretében tovább folyt, és az itt meghúzódó iparosság az új foglalkozások alatt tovább folytathatta régi mesterségét a népvándorláskori társadalmak egymást váltó viharos századai alatt is. Az Örvényesen legutóbb feltárt villa rusticana ugyancsak differenciált életformát bizonyít, mely nyilvánvalóan hathatott az itt később megtelepedett, és a nomád életforma helyett a földművelést választó népekre.

A számos románkori templom ma már, sajnos, nagyrészt rommaradványa, a Balaton partján széleskörű építőgyakorlatot bizonyít az Árpádok korában, a XII—XIII. században, és ez a tevékenység a török másfél évszázados hódoltságát kivéve, minden korszakból szép emlékeket hagyott vidékünkön. Ezekhez járul a Balaton-környék sok népi emléke: parasztházak és belsőiségeik, présházak és vízimalmok, hidak, valamint a táj természeti szépségeinek keretébe foglalt települések — mint Tihany, Szigliget — sajátos beépítésű házsoraikkal, amelyek védelme szintén fontos.

Mindezek miatt a Balatoni régió műemlékei — ha önálló építőiskoláról nem is beszélhetünk itt — mindig jelentős csoportot alkottak a magyar

I. A tihanyi öböl
I. Die Bucht von Tihany

műemlékállományban, és már a múlt századi kutatók külön foglalkoztak velük, elsősorban Rómer Flóris, aki jegyzeteiben majd valamennyit leírta és lerajzolta, valamint Békefi Remig: A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban (Bp. 1907).

A magyar műemlékvédelem is kiemelten kezelte a régió emlékeit és különösen így történt ez az új műemléki törvény (1949/13) után, amikor az addig főként az egyházi és világi főúri építkezések emlékeihez képest a szerényebb falusi közösségi emlékek és főleg az addig alig konzervált romok felé fordult a figyelem. „A Balaton-környék regionális terveinek jóváhagyásáról” szóló Kormányhatározat előírja (1023/1963. sz. 10. bek.), hogy „a Balaton-környék területén levő műemlékek helyreállítására fokozott gondot kell fordítani, és lehetővé kell tenni, hogy azokat, továbbá az idegenforgalmi szempontból jelentős természeti adottságokat az érdeklődők széles körben megismerhessék”.

A Balaton-környék az ország belföldi idegenforgalmában az itt üdülést keresők regenerálódása, a külföldi idegenforgalomban a devizabevétel szempontjából megkülönböztetett jelentőségű. A felfrissülés testi – szellemi vonatkozásaiban a műemlékek, mint a táj történelmi dokumentumai és a magyar építészet fejlődésének építőkészségének, települési sajátosságainak stb. bizonyítékaiként fokozott figyelmet érdemelnek.

A Balaton környékének emlékeivel több vizsgálat is foglalkozott, köztük Balatonfüred, Keszthely, Sümeg, Nagyvázsony, Tihany városképi és műemléki vizsgálatai, melyek e települések műemléki épületeit vették jegyzékbe, rajzolták fel térképre és rögzítették. Meghatározták egyben a településekkel kapcsot

2. Nagyvázsony, XV. századi kolostorrom (MTI. Járai Rudolf felv.)
2. Nagyvázsony, Klosterruine aus dem XV. Jahrhundert. (Photo: MTI. Rudolf Járai)

latban általában, az emlékekkel kapcsolatban pedig egyenként a legsürgősebb műszaki tennivalókat, esetleg a helyesebb felhasználásukra, környezetük védelmére, jelentősebb együttesekre, településképi, tájképi vonatkozásokra, szép kilátásra, jelentős facsoport szépségére hívták fel a figyelmet. E vizsgálatok 1952—1958 között készültek. Majd a VÁTERV elkészítette a Balaton szűkebb és tágabb környékének teljes vizsgálatát is. A területről több mű jelent meg.*

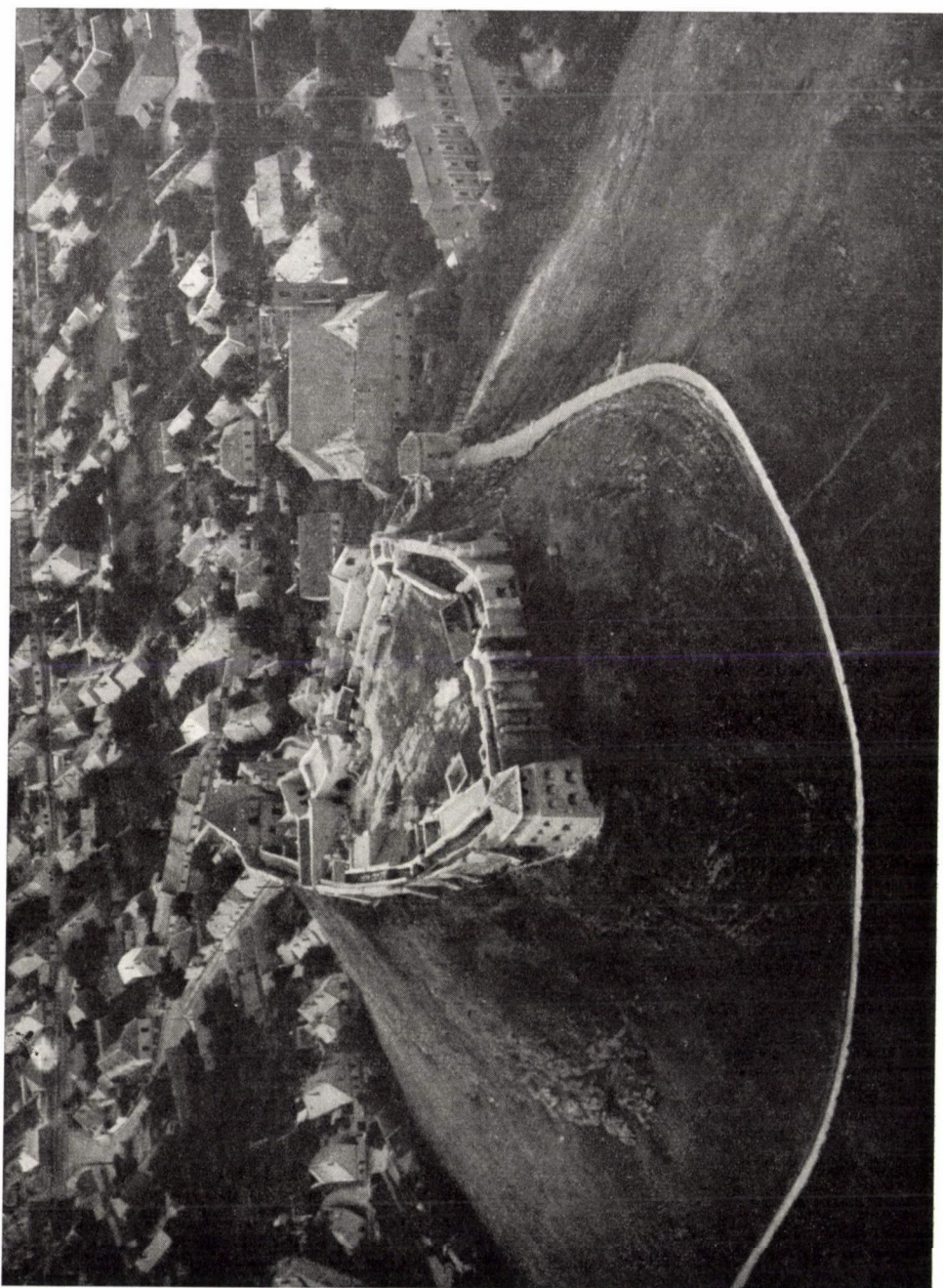
A régió műemléki helyreállítása szempontjából számbavéve az emlékeket, azok két csoportra oszthatók: 1. olyanokra, amelyek a közelmúltban helyreállítást kaptak vagy nemrég konzerválták őket, amelyek felhasználása megnyugtató, nem veszélyezteti az emléket, és 2. olyanokra, amelyek helyreállításra, konzerválásra, karbahelyezésre, helyesebb felhasználásra, gondosabb karbantartóra, gazdára várnak. Az első csoportban vannak azok az emlékek, melyek legnagyobb részét az Országos Műemléki Felügyelőség állította helyre, a régió számára felállított balatoni építésvezetősége útján. Ennek kialakulási helye 1955-ben Nagyvázsony, később Sümeg. De már 1953-ban készültek állagbiztosító munkák a szigligeti és csobánci váracon, a révfülöpi románkori templomromon, Akali, Balatonfüred templomain, a Badacsonyi Szegedi Róza házon stb.

Majd elkészültek a tihanyi altemplom századvégi restaurációjának helyén a maradványok eredetinek megfelelőbb bemutatása, és nagyarányú feltárással egybekötött, több évig tartó várkonzerválások és védőkiegészítések Nagyvázsony és Sümeg várain. Jelentős romkonzerválások és kisebb feltárások: Szigliget—Avasi rom, Szentgyörgyhegy—Kisapáti Alsődörgicse, Kisdörgicse, Örvényes, Rádpusztá, Tihany—Újlak, Aszófő, Fűzfő—Máma, Révfülöp—Ecsérpusztá, Nagyvázsony—Baráti romok, Felsőcsepely, Fonyód templomok, Fonyód, Kerekí — katonavár vára, Balatonszentgyörgy ún. Csillagház, Nagyvázsony kis középkori Szt. István templom és barokk berendezése, a sümegi egykori püspöki — kastélyépület homlokzathelyreállítása, a sümegi rk. plébániatemplom homlokzattatarozása, a zalaszántói templom gótikus maradványainak feltárása és bemutatása, a felsőörsi románkori prépostsági templom helyreállítása.

A Felügyelőség részt vett egyes emlékek felhasználása, műemléki használata és helyreállítása ügyében tartott sorozatos tárgyalásokon, mint a keszthelyi Festetics-kastély, a füredi ún. Horváth-ház (ezek esetében eredménnyel), a vörösberényi egykori jezsuita kolostor (itt eredménytelenül), hogy helyes felhasználásuk kialakítható legyen. Részletes terveket dolgozott ki a Keszthely melletti fenékpusztai római tábor bemutatására, ami kedvezőnek látszott a maradványok érdekessége, nagyarányúsága, a városhoz közelsége, a tó, vasútvonal és műút közvetlen szomszédsága miatt, sőt felvetette itt egy kisebb szálloda telepítését, melyet a régészeti érdeklődésük mellett a horgász és lovassportok iránt érdeklődőkre lehetne alapítani.

A második csoportba tartozókként a balatoni régió műemléki helyreállításának terve tehát azokat az emlékeket vizsgálta meg most, azokat veszi

*Radnóti Aladár—Gerő László: A Balaton régészeti és történeti emlékei c. munkája (Bp. 1952), majd Entz Géza—Gerő László: A Balatonkörnyék műemlékei (Bp. 1958.), Koppány Tibor—Péczeli Piroska—Sági Károly: Keszthely (Bp. 1962), Entz Géza: Az alsőörsi gótikus ház (Veszprém, 1962) Kampis Antal: Tihanyi műemlékei, Vajkai Aurél: Balaton melléki présházak, Végvári Lajos: A sümegi Maulbertsch freskók, Éri István: Nagyvázsony, Kozák Károly: Szigliget, B. Thomas Edit: Rómánkori villák a Balatonvidéken.

3. Sümeg, XIV. századi vár (MTI. Járai Rudolf felv.)
3. Sümeg, Burg aus dem XIV. Jahrhundert. (Photo: MTI. Rudolf Járai)

számításba, amelyekre eddig nem került sor. A terv csak a Balaton-parti régióban levő műemlékekkel foglalkozik. Mellettük csak néhány olyannal, mely közvetlen kirándulási cél, és a balatoni üdülés idején számosan keresik fel. Nem foglalkozik a terv tehát általában a Balatoni felvidék — azaz a veszprémi plató — településeinek emlékeivel — sem pedig a balatoni régió műemlékjellegű épületeivel.

Helyesebben ilyen műemlékjellegű épületeket is vizsgált és felvette őket a régió távlati műemléktervébe, ha úgy látta, hogy a már műemlékké nyilvánítottakkal azonos értékűek: középkori templomromok vagy jelentősebb szépségű prэшázak, népi épületek, és mint ilyenek egyidejűen műemlékké nyilvánításuk is indokoltnak látszik.

A régió műemlékeinek felülvizsgálata során elsőrendű cél volt az épület pontos adatainak megállapítása, továbbá a helyreállítás, esetleges feltárás, ásatás stb. költségeinek rögzítése; a költségviselő fél: OMF, Megyei Tanács, Egyházügyi Hivatal stb. megállapítása. Végül az emlékek helyes használatára vonatkozó javaslat és a munka elkészítésének a többi emlékekhez viszonyított sorrendjének rögzítése is fontos része a távlati tervnek, melynek figyelembe kellett vennie ezért a Felügyelőség és más hatóságok kiviteli kapacitását is.

A régió műemléki tervében nemcsak épületek szerepelnek, hanem a köztéri barokk szobrok és némely emlék barokk falfestményeinek restaurálási költségei, amelyenek a vörösberényi és balatonkereszturi rk. templomok.

Külön problémát jelentettek a népi emlékek e területen. Az új magyar műemléki törvény védelmébe veszi a népi eredetű emlékeket: lakóházakat, olajütőket, szárazmalmokat, vízi- és szélmalomokat stb. is. Ezekre vonatkozó adatgyűjtés azonban nem régi keletű, csak a rendelet után indulhatott meg. A védelemnek a népi emlékek és ipari emlékek területén ugyanúgy, mint a többi emlékeknél, lehetőleg az ország teljes kataszterére kell támaszkodnia. Ilyen pedig ez ideig hiányzott. E kataszter alapján lehet csak felmérni az ország helyzetét, az állomány gazdagságát — vagy szegénységét, összes változatait, és ezekhez képest megállapítani érték-kategóriáit. Az adatgyűjtés széles körű munkájának megszervezése és megindítása évek óta folyik, azonban e munka még nem fejeződhetett be. Ugyanakkor a népi emlékek állandó veszélyben vannak, mert éppen a falu életének átalakulása folyik a legnagyobb ütemben, és ez kihat a régi életformában keletkezett épületekre, melyeket az új alakulás az új formáknak megfelelően alakít át, és ezzel történeti, művészeti, vagyis emlék-értékük megsemmisül. Nehézzé teszi a népi és ipari emlékek megmentését az is, hogy ezek túlnyomórészt nem állami, hanem magántulajdonban vannak, ami az állami hitelekkel történő állami beavatkozásban jelent nehézséget. Az emlék fenntartása egy-egy avult ipari eljárás: őrlés, kékfestő-műhely, avult lakás és berendezés változatlan fenntartását kívánna, amihez sokszor hiányoznak az előfeltételek. És erre ellenszolgáltatás nélkül a tulajdonost vagy az emlék használóját kötelezni nem lehet. Meg kell tehát teremteni itt is: a paraszti lakóház és a kézműves ipar területein a kisüzemi iparegységek működtetésének feltételeit, a tulajdonost rábeszélni a korszerűtlenné vált lakás változatlan fenntartására, berendezésének konzerválására. Mindez bizony legtöbbször azt jelenti, hogy a védendő objektumot ki kell sajátítani, meg kell az államnak a magánkézből váltania, és gondoskodni olyan — múzeumi — fenntartóról, aki a múzeumok fegyelme és szokása szerint eredeti alakjában tartja az emlékeket karban és egyben gondoskodik bemutatásukról. Utóbbi feltétel azt jelenti, hogy az emlékeknek látogatott területen

kell lenniök, az előbbi feltétel pedig azt, hogy olyan körzetben, mely a múzeumokkal szoros kapcsolatú. E problémák vezettek más országokban a hasonló természetű emlékanyagnak Skanzen-rendszerű bemutatására, amely gondolatnak nálunk is sok híve van, egyelőre anélkül, hogy megvalósulásáról beszélhetnénk.

A népi építészet emlékeire országosan érvényes problémák fokozottan érvényesek a balatoni régióra is. Itt, ahol sok szép íves tornácos parasztház volt ismert, és a magyar népi településformák eredeti csoportjai álltak a legutóbbi ideig, fésűs beépítésű házsorokkal, jellegzetesen széles, két fásoros árnyékos utcákkal, egyforma ritmusú fehérre meszelt oromzatos homlokzataikkal, széles tornácaikkal, üde és kellemes faluképet nyújtva a szemlélőnek. A városi életforma és ipari kereset azonban a faluból sokakat elcsábított, és még a helyben maradtak sem mentesek a város hatásaitól. Sajnos, e városias hatás első megnyilvánulásai nagyon is felületesek a nagyvárosi periférikus építkezést jelentik, és ez az építési divat rohamosan rombolja a falu népi hagyományainak történelmi rendjét. A falu eddig tisztán őrzött szép egységében most egymás után jelennek meg a nagyvárosok perifériájáról ismert, rosszürtelmű városiasságot utánzó épületformák, amivel a település varázsos képe és értéke lassan mindenütt eltűnik.

Éppen ez értékek megmentését tűzte célul az új Országos Építésügyi Szabályzat akkor, amidőn a műemlékek védelme mellett azok környezetének védelméről és egész történelmi értékű együttesekről intézkedik; a települések műemléki jelentőségű területeiről.

A fenti kategóriák szempontjából tehát a balatoni régió műemléki helyreállítási terve tartalmazza:

4. Balatonszentgyörgy, ún. Csillagvár (OMF. Dobos L. felv.)
4. Balatonszentgyörgy, die sog. »Stern-Festung« (Photo: OMF. L. Dobos)

5. A tapolcai medence vulkanikus hegyei (Magyar Foto. Gink K. felv.)
5. Vulkanisches Gebirge im Bassin von Tapolca (Photo: K. Gink. Magyar Foto)

6. A Balaton-környék fővárosa: Veszprém védett városmagja (MTI. Járai R. felv.)
6. Hauptstadt der Balaton-Gegend: Geschützter Stadtkern von Veszprém (Photo: MTI.
R. Járai)

I. A még helyreállításra és konzerválásra váró műemlékeket, mint Rezi, Szigliget, Csobánc, Tátika, Pécsely várromjait, a Hévíz—Egrygyi, Kőröshegyi, Felsőórsi, Keszthelyi, Vörösberényi, Tapolca középkori templomokat, Káptalantóti, Kisapáti, Ecsérpuszta, Sóstóbéli, Kisórsi, Galföldi, Révfülöpi, Alsódörgicsei, Tálodi középkori templomromokat, a keszthelyi v. Festetich, Balatonszemesei v. Hunyadi, Kőröshegyi v. Széchenyi, Nagyvázsonyi v. Zichy kastélyokat, Rezi, Várvolgy—Alsózsögöd, Sümeg, Kővágóörs, Vörösberény, Lesencefalu, Lesencetomaj, Litér, Tihany, Vilonya, Balatonberény, Balatonkeresztur, Balatonszemes barokk templomait, több városi lakóházat és kúriát, számos népi lakóházat, présházat és malmot.

II. A műemléki környezetek kijelölését, mint a már körülhatárolt és javasolt:

Nagyvázsony, baráti romok, Nagyvázsony, Szt. István-templom, Aszófői rom, Badacsonyi Szegedi Róza-ház, Nagyvázsonyi Kinizsi vár, Sümegi vár és püspöki palota, Gyulafirátóti kolostorrom, Berhidai rk. templom, Szigligeti vár, és még 30 műemlék környezetét. És végül,

III. a műemléki jelentőségű területeket, melyek közül körülhatárolt és nyilvánított területe van Szigliget községnek, és a regionális javaslat tartalmazza Tihany, Alsóörs, Kővágóörs, Balatonfüred, Akali, Balatonyörök—Becehegy, Zamárdi, Szántódpuszta, Mindszentkállya, Diszel, Barnag községek hasonló védett területeit. Itt arról van szó, hogy egy településformát mutató kis együttest, rendszerint nem az egész falut, hanem csak magját meg lehessen menteni jellegzetes tartozékaival: út, kerítés, kút, gazdasági és lakóépületeivel együtt. Szó lehet az ilyen együttesnek nemcsak valamilyen helyi néprajzi-múzeumi, hanem vendégforgalmi — szálloda — Skanzen — kihasználásáról, ill. hasznosításáról, a megfelelő néprajzi értékek fenntartása és óvása mellett.

Valamennyi emlék fenntartása és különösen a konzervált romok környezetének kellő karbantartása fokozott gondosságot igényel, és felveti a területileg illetékes tanácsok múzeumi—idegenforgalmi szervezetének megerősítését olyan műszaki csoporttal, mely e munkákat saját hatáskörben és munkáerővel elvégzi.

DIE BAUDENKMALSHERSTELLUNG DER »BALATON-REGION«

Unter den Regionen des Landes übte die Schönheit und die Eignung der Balaton-Gegend von jeher eine Anziehungskraft auf die Ansiedler aus. Zahlreiche Burgruinen aus der Arpadenzeit, romanische Dorfkirchen aus dem XII—XIII. Jahrhundert, gotische Klöster aus dem XIV—XV. Jahrhundert sind bis heute verblieben. Dies begründet, dass die Denkmalpflege mit diesem Gebiet sich besonders sorgfältig beschäftige, und durch das Konservieren und durch die Demonstration der Baudenkmäler ein gutes Beispiel den zahlreichen Besuchern der Balatonumgebung zeige, denen, die sich hier zu erholen beabsichtigen.

Es deutet auf die 2000 jährige Vergangenheit der Siedlungen der Balaton-Region, dass wir im Laufe des Konservierens aller mittelalterlichen Baudenkmäler römische Gebäude-Überreste fanden. Während der anderthalb Jahrhunderte lang dauernden türkischen Herrschaft wurden zwar die bedeutendsten mittelalterlichen Bauten zu Ruinen, doch auch so blieb ein wertvolles Material auf unsere Tage erhalten, zu welchem Barock-Denkmäler mit ihren beträchtlichen Fresken, sowie auch die vielen charakteristischen volkstümlichen Bauten der Balatongegend: Bauernhäuser, Scheunen und Ställe, Presshäuser, Wassermühlen und Brücken, als auch die hier im Rahmen der Naturschönheit befindlichen Siedlungen (Tihany, Szigliget) sich reihen. Wenn wir hier auch nicht von einer selbstständigen architektonischen Schule reden können, bilden diese Baudenkmäler im ungarischen Material doch eine beträchtliche Gruppe, mit der man sich schon von der Mitte des vorigen Jahrhunderts an auch abgedeutet befasst hat (Rómer, Békefi). Über die wichtigsten Siedlungen (Balatonfüred, Keszthely, Sümeg, Nagyvázsony, Tihany) wurden Untersuchungen der Denkmallage und des Stadtbildes vollführt (1952—1958), die die dringendsten Aufgaben bestimmt und auch vieles in Vorschlag gebracht haben. Dann wurde die totale Untersuchung der engeren Umgebung Balaton *a*) und der weitere Balaton *b*) verfertigt. Inzwischen erschienen mehr und mehr Publikationen über die Baudenkmäler der Gegend, über die einzelnen und über diejenigen des ganzen Gebietes (Radnóti—Gerő, 1951; Entz—Gerő, 1958). Ein grosser Teil der Baudenkmäler genoss auch bis jetzt den Schutz. Es gab unter ihnen auch solche — wie die Burgen von Nagyvázsony und Sümeg, die romanische Kirche von Felsőörs — deren Schutz mit Ausgrabung und Wiederherstellung verbunden war. Der Denkmalrekonstruktions-Plan der Balaton-Region bringt weitere grosse Arbeiten in Vorschlag, wie die totale Freilegung des gross-angelegten römischen Lagers neben Keszthely und die Förderung seines Fremdenverkehrs, oder das Züchten ungarischer Viehsorten (Ochsen, Racka-Schafe etc.) in der Wirtschaft bei der Fähre von Szántód, in Verbindung mit Reiten und Kutschieren. Allgemein bringt der Plan Vorschläge für die richtige Benützung der Baudenkmäler. Das ist das grösste Problem auch bei der Rettung der Einheiten und Dorfbilder der Volksbaukunst. Zu all diesen Aufgaben und zur Aufrechterhaltung der schon verrichteten Arbeiten muss der lokale technische Apparat verstärkt werden.